

Тарас НАГАЙКО

УСНА ІСТОРІЯ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДІАЛОГ ГУМАНІТАРНИХ СТУДІЙ

Дедалі помітнішою стає універсалізація гуманітарного знання. Особливо це відчувається в тих його сегментах, котрі для власної реалізації обирають історичне тло. У першу чергу тут слід назвати власне історію, етнографію, краєзнавство, етнологію, соціологію. Споріднена природа зумовила й певну схожість понятійного апарату цих дисциплін. Попри розгалужену систему методів та методик, що ними використовуються, слід виділити один спільний метод дослідження — усні опитування. Саме цей аспект багато в чому зумовлює існуючі взаємозв'язки гуманітарних студій та дисциплін у сучасній системі гуманітарного знання.

Міждисциплінарність стала однією з ключових ознак новітніх науково-дослідницьких практик сучасних істориків за останні декілька десятиліть. Так, на тлі розвитку соціальної історії значної популярності набула історична антропологія, що об'єднала у собі відразу декілька напрямків історичних досліджень, а саме: мікроісторію, локальну історію, історію «знизу», історію ментальностей, нову культурну історію, міську історію, історію сім'ї, ґендерну історію та ін. Така розмаїтість зумовлена існуючим попитом на вивчення та реконструкцію (відтворення) малодосліджуваних раніше аспектів історичного минулого. Саме задля цього сучасні науковці вдаються до розробки та застосування новітніх методологічних підходів та напрямків у цій справі. Одним з них є *усна історія*, що за останні півстоліття свого еволюціонування виокремилась у *самостійну дослідницьку дисципліну*, яку характеризує направленість на роботу з джерелами усного походження (інтерв'ю, спогади, розповіді очевидців історичних подій).

Розвиток писемності у цивілізованих суспільствах зумовив поступовий відхід від усної традиції передачі історичних знань, змінивши його письмовою фіксацією. Власне, з огляду на цей факт полеміка щодо ролі та місця усних джерел у відтворенні історичного минулого постійно триває на сторінках наукових видань як за кордоном, так і в Україні. Зокрема, англійський дослідник Гвін Принс назвав цю ситуацію «вибухом емоцій з обох боків»¹. Проблема виваженого погляду на усну історію, з'ясування її місця у системі гуманітарних наук неминуче постає ще відтоді, коли і з'явився цей термін. Нагадаємо, що вперше у 1938 р. його застосував Алан Невінс, американський учений, професор Колумбійського університету². Саме тоді цей термін увійшов до понятійного

апарату історичної науки. Чим все ж таки є усна історія — самостійним напрямком наукового дослідження або ж лише методом у розгалуженій системі дослідницьких практик? Цей діалог вже досить давно триває між науковцями, у чиє поле зору так чи інакше потрапляють усні джерела. На наш погляд, відповідь на поставлене запитання лежить у площині міждисциплінарного бачення проблеми.

Зазначимо, що теорія та методологія усної історії піддаються ретельному аналізу з метою визначити її місце, роль та значення у системі гуманітарних наук. Зокрема, чи не кожне наукове зібрання, присвячене усноісторичним студіям, значну увагу зосереджує саме на цьому аспекті. Зауважимо, що процес інституалізації усної історії започаткований у США ще в середині минулого століття, що потім тривав у інших країнах, привів до визнання даного напрямку як окремої складової історичної науки. Проте, теоретично-практичний симбіоз у його застосуванні породив тривалу дискусію щодо визначення відповідного статусу усної історії. Постало питання: розглядати її в якості методологічного *інструментарію* чи все ж таки як окремий *напрямок* в історичній науці. Слід визнати, що однотайної конкретної думки стосовно цього немає й до сьогодні. Проте, спираючись на напрацьований досвід зарубіжних дослідників — теоретиків та практиків³ цієї справи — усі існуючі погляди з цього питання можна звести до *компромісного* визначення: *усна історія* — це ділянка гуманітарного знання, яка одночасно мислиться і як методологія, і як окрема галузь досліджень історичного змісту, де основу емпіричного матеріалу становлять джерела усного походження.

У статті «Методологічні проблеми усної історії» радянський дослідник Д. Урсу визначив, що під поняття «усна історія» одночасно підпадають *усна народна творчість*, *усні історичні свідчення*, а також *громадська думка*, звернена до подій минулого. Розглядаючи сутність цього поняття, він підкреслював, що «у нашій країні [СРСР — авт.] проблемами усної історії у широкому розумінні займаються не історики, а етнографи, фольклористи, соціологи, журналісти радіо і телебачення»⁴. Ця теза підкреслює погляд на усну історію як доволі широку сферу з багатьма міждисциплінарними зв'язками. Разом з тим, співвідносячи останню з писемною історією, Д. Урсу визначив її як одну з двох послідовних стадій розвитку історичних знань⁵. Стосовно самого терміну він зазначає, що його не можна визнати цілком вдалим, оскільки межа, яка існує між усним мовленням та записаним словом, є досить умовною, особливо щодо давнього минулого⁶. Разом з тим він визнає, що, напевно, лише це визначення придатне для окреслення значного масиву джерел, де інформація існує у словесно-мовній формі, проте незначною мірою або й зовсім не фіксується писемністю⁷. Вважаємо за потрібне привести запропоновану цим дослідником класифікацію усної історії. Отже, першою категорією, що підпадає під термін «усна історія», було визначено історичні традиції старописемних народів Європи та Азії, що існували колись в усній формі, проте до нашого часу дійшли у письмовому вигляді. Сюди можна віднести руські билини, саги північних народів, епічні сказання народів Європи, арабські хадиси тощо. Другу категорію склали т.зв. живі історичні традиції неписемних та малописемних суспільств. До носіїв такої традиції у своїй більшості сьогодні належать народи Африки та Океанії, окремі азійські та американські спільноти. Наступною визначеною категорією, згідно класифікації Д. Урсу,

є пласт історичної інформації про історію сучасності або найближчого минулого, який представлений свідченнями очевидців та учасників історичних подій і фіксується за допомогою звукозаписуючих приладів. Четвертим, останнім у даній класифікації сегментом виступає т. з. спонтанна народна історія, що існує та транслюється на рівні суспільної думки.

Отже, через свою специфіку усна історія є дотичною до багатьох гуманітарних наук, а саме: етнографії, народознавства, етнології, соціології, психології, політології, фольклористики, мовознавства, журналістики тощо. З позиції епістемології гуманітарна наука на межі ХХ—ХХІ ст. рухається шляхом нового методологічного синтезу. У цьому ракурсі усну історію можна розуміти як об'єднуючий механізм, що застосовується як окремий метод у відповідних дослідженнях. Існує також думка, що усна історія як метод була запозичена з соціології⁸. Ми ж вважаємо, що усна історія виступає радше як синтез усної традиції — першої форми історичної свідомості та методологічних напрацювань різних гуманітарних наук. Саме під їхнім впливом вона й набула тих ознак, що визначають її як методологію, а не як окремий науковий напрямок. Сприймати усну історію як те або ж інше — справа кожного науковця, проте вважаємо, що для кращого розуміння ролі, місця та значення усних джерел важливо усвідомлювати існуючий у цій справі взаємозв'язок.

На користь міждисциплінарного вектору розвитку усної історії як окремого напрямку методологічного пошуку говорить і той факт, що на кінець минулого століття проявився глобальний характер взаємозв'язків між усіма соціальними процесами. Зокрема таке твердження обстоює у своєму погляді на усну історію відомий вітчизняний теоретик історичної науки О. Удод. Йому ж належить думка про те, що зростання інтересу до суб'єктивного фактору в історії зумовив те, що історія стає *засобом*, який дозволяє розширити комунікативні можливості людини у її прагненні спілкування зі світовою культурою. Вчений твердить, що задля розкриття гуманітарного змісту історичного процесу необхідним є звернення саме до джерел масової свідомості, до яких він відносить усні свідчення⁹.

Цей вид джерел використовується не лише фаховими істориками, а й представниками інших галузей гуманітарного знання. Для «класичних» істориків, у тому розумінні, у якому ми традиційно звикли їх собі уявляти, корпус джерел усного походження тривалий час залишався другорядним. Лише останнім часом подібні стереотипи почали поступатися місцем більш поміркованому твердженню про те, що якісне дослідження має базуватися на якнайширшому спектрі джерел і методів пізнання. Отже, активного залучення у історичних студіях набули методи, що раніше визнавалися як альтернативні та використовувалися у інших науках (інтерв'ю, опитування, анкетування), наприклад, соціології, етнографії тощо.

Ми вже зауважували, що усна історія сприймається як метод, запозичений саме з соціології. Однак, на нашу думку, у історичному дослідженні перед цим методом постають зовсім інші завдання, аніж у соціології. Свою дієвість та доказовість усна історія як елемент соціологічного дослідження доводила за рахунок репрезентативності, вибіркової тощо. Історія як наука цілком здатна оцінити кожне усне свідчен-

ня як унікальне, окреме, неповторне джерело, сировину для відтворення історичної дійсності¹⁰.

Наука визначається як одна з форм суспільної свідомості, що дає об'єктивне відображення світу. Власне й будь-яка наукова полеміка у своїй суті покликана сприяти встановленню цієї об'єктивності. Останні тенденції розвитку історичної науки засвідчили — аби уникнути однобокості у поглядах та судженнях, джерельна база, що використовується істориком, мусить складатися з багатьох компонентів, а інструментарій, за допомогою якого ведеться його робота, має бути достатньо розгалуженим. Усна історія слугує розширенню горизонтів наукового пошуку щодо тих подій та явищ, які засвідчуються сучасниками.

Скептичний погляд багатьох дослідників на усні джерела викликаний сукупністю чинників. Однак основний закид — це суб'єктивність, притаманна будь-якому свідченню-спогаду. Звідси виводиться бездоказовість тих фактів та явищ, про які повідомляється. Відмітимо, що є й протилежні погляди, які відстоюють правомірність використання історичної пам'яті у створенні наукових праць. Безумовно, коли у якості об'єктивних розглядати лише письмові документи, адже ті нібито *документально* засвідчують конкретні явища, факти чи події в історії, важко сподіватися на встановлення історичної правди, на повноцінне висвітлення проблеми. Часто характер письмового документу виявляється сумнівним через час, місце та обставини його створення. Часто документ несе у собі відбиток впливу певної кон'юнктури, відповідно й інформація, що у ньому міститься, є викривленою. Відповідно, такий документ може недостовірно засвідчувати те, про що в ньому йдеться. А отже, об'єктивність, яка приписується письмовим джерелам, є досить умовною¹¹. Мистецтво прочитання документу (будь-якого, усного чи письмового) залежить від рівня професійної обізнаності та досвіду дослідника, до рук якого він потрапляє. Наявність джерел усного походження (спогадів, свідчень, розповідей очевидців, фольклору) значно урізноманітнює історичне дослідження, сприяє його повноті та об'єктивності. Поза сумнівом, не можна свідомо уникати використання усних джерел там, де останні здатні пролити світло на характер, обставини, особливості, що супроводжували історичні перипетії, сприяти якісному аналізу аспектів історичного минулого.

У контексті з'ясування місця, ролі та значення усних джерел у історичній науці слід наголосити на тому, що останні (як в минулому, так і тепер) доволі часто використовувалися для створення власне письмових документів історичного змісту. Яскравими прикладами цього можуть слугувати близькі для нас у культурному плані руські літописи, що являють собою сплав зразків усного (епос) та письмового (документи, літературні та релігійні твори) спадку наших пращурів. Чимало історичних документів пізнішого періоду (хроніки, хронографи) створені за допомогою джерел усного походження. Власне сама традиція історіописання виходила з того, що надавала усним джерелам суттєвого значення чи не на усіх етапах свого розвитку. Зокрема, відомий британський дослідник Д. Тош з цього приводу зазначає: «Більшість письмових джерел, які цитуються сьогодні істориками, самі мають усне походження»¹².

Для більш конкретного прикладу наведемо цитату російського дослідника В. М'якотіна, яка демонструє характер творення одного з авторитетних документальних

(письмових) джерел з вітчизняної історії періоду Гетьманщини, а саме «Генерального следствия о маестностях», складеного у першій половині XVIII ст.: «Разосланные по селам канцеляристы опрашивали старожилых и отбирали у них "сказки" о времени поселения каждого села, об его владельцах и о правах, в силу которых последним принадлежало данное имение. К этим "сказкам" присоединялись разного рода документы на право владения, которые владельцы обязывались представить в полковые канцелярии, где с таких документов снимались копии. Собранный таким образом материал обрабатывался затем полковой старшиной и сотниками, которые на основании сказок старожилых и представленных владельцами документов составляли своего рода историю каждого отдельного села и определяли положение его в момент составления следствия»¹³.

Отже, наведена цитата яскраво засвідчує значну роль та вагомий вплив корпусу усних джерел на творення документальних актів, що сьогодні визнаються за повноцінні *письмові* джерела. Отже, усна історія не виглядає відірваною, позаконтекстною складовою у системі історичних знань. Навпаки, як бачимо, на певних етапах усні джерела відіграли вагому роль у можливості збереження та донесення тієї інформації, яка сьогодні становить унікальне інформаційне поле, з яким працюють історики. Історична достовірність мислиться як одна зі слабких ланок джерел подібного типу, проте саме вони здатні заповнити прогалини у письмових документах, що традиційно використовуються дослідниками для реконструкції історичного минулого. Думки про роль та значення усних джерел у справі відтворення загального історичного тла зводяться до полемічного двостороннього дискурсу в середовищі науковців, де одним належить роль захисників, а іншим критиків.

Що ж до упередженого ставлення до джерел усного походження з боку сучасних представників академічної спільноти, то поясненням цього може слугувати той факт, що недостатньо напрацьованими та апробованими в Україні на сьогодні виявилися методики їх збору (фіксації), обробки та впровадження до наукового обігу. Попри існуючий більш як півстолітній досвід у зазначеній царині, популярність використання усних джерел у вітчизняній науці є низькою й зумовлена лише їх доцільністю у розкритті окремо узятих тем.

Найближче до площини «усної історії» у сьогоднішньому її розумінні знаходяться краєзнавчі та народознавчі студії. Збирання (фіксація) народних міфів, легенд, переказів, зразків народної творчості продовжило та зберегло колись традиційну практику звернення до усних джерел. Зв'язок усної історії з етнографією, краєзнавством, регіональною історією, етнологією, фольклористикою є настільки тісним, що уявити їх окремо досить складно. Зауважимо, що усна історія на тлі перелічених дисциплін представлена як методологія, а не як окрема галузь. Власне усні джерела застосовуються усіма переліченими дисциплінами у якості емпіричного матеріалу. Таким чином, усна історія виступає як спільний метод у науковому відтворенні *соціокультурної реальності*. До спектру суміжних галузей, що найближче знаходяться до усної історії, неодмінно слід віднести також і журналістику, яка хоча сама й залишається осторонь процесу історичної реконструкції минулого у науковому плані, проте продукт цієї

галузі (статті періодичних газетних та журнальних видань), створений на основі методу інтерв'ювання, давно став невід'ємною складовою джерельної бази історичних досліджень.

Безумовно, у контексті нашої теми слід наголосити й на взаємозв'язку усної історії з доволі широким спектром наук, які входять до т.зв. мовознавчого ряду: фонетикою, лінгвістикою, орфоepією, лексикологією, текстологією тощо. Даний зв'язок проглядається, передусім, на стадії т. зв. «обробки» джерела, що являє собою транскрибування фонограми запису, тобто перетворення звуку на текст. При цьому, в основу міждисциплінарного діалогу в цьому випадку покладено грамотне застосування принципів, визначених мовними науками. За великим рахунком, можна говорити про те, що сьогодні вітчизняними «усними» істориками зроблено спроби виробити більш-менш єдині параметри у цій справі. В основу цього покладено загальні правила транскрибування та застосування системи умовних позначок¹⁴.

Даючи характеристику методологічним течіям західної історіографії вітчизняний вчений Ю. Павленко вказує на їх загальну суміжність. У контексті розгляду еволюції історичної науки ним представлено бачення згідно з яким накреслене представниками загальновідомої школи «Анналів» М. Блоком та Л. Февром оновлення історичного знання було спрямоване на подолання роз'єднаності наук, на об'єднання всіх галузей історичного пізнання навколо спільної мети¹⁵. Важливим у розумінні такої позиції стає звернення до спадщини іншого представника цієї школи, Ф. Броделя. Сповідуючи принципи цивілізаційного підходу, він розглядав минуле як цілісну історичну систему, утворену з сукупної взаємодії соціальної, економічної, політичної та культурно-психологічної підсистем. Подальший розвиток поглядів на історичне пізнання, за виразом того ж Ю. Павленка, поставив історію на межу з соціальною та індивідуальною психологією, сприяючи формуванню міждисциплінарної галузі історико-соціально-психологічних досліджень¹⁶.

Отже, усний історик, тобто дослідник, що працює з усними джерелами, в силу специфіки своєї роботи може вважати себе (звісно, зі значною долею умовності) фахівцем одразу з цілої низки гуманітарних наук, з-поміж яких є дисципліни виразно історичні (краєзнавство, етнографія), так і інші, більш віддалені від нього науки (соціологія, психологія, журналістика, мовознавчі дисципліни тощо). Подібна багатовекторність може вважатися як позитивним, так і негативним чинником, який впливає на кінцевий результат наукового дослідження. Адже надмірне захоплення якоюсь із цих наук у власне історичному дослідженні неодмінно призводить до викривлення загальноісторичного контексту.

На сьогодні є достатньо прикладів праць соціологів з яскравим історичним забарвленням, що за своїм емпіричним матеріалом здатні скласти конкуренцію власне історичним роботам¹⁷. Також варто вказати на теоретичні міждисциплінарні дослідження, в яких присутні відразу декілька дисциплінарних векторів¹⁸. Відбувається це, в основному, через існуючу понятійну спорідненість нових напрямків історичних досліджень. Так, безумовно, соціальна історія, історична антропологія, історія ментальностей, гендерна історія та низка інших напрямів історичних досліджень знаходяться близько до соціальної

психології. Відповідно, якісь напрями сильніше тяжіють до інших наук, як-от, приміром, усна історія більше наближена до краєзнавства, етнографії, фольклористики, мовознавства. Окреслена ситуація демонструє, що сьогодні у сфері гуманітарних наук має місце загальна взаємопроникність усіх перелічених дисциплін та напрямків.

Багато в чому їхня спорідненість виявляється у подібності методологічних прийомів, одним з яких, безумовно, виступає інтерв'ювання. Описуючи перехід "традиційних" істориків до використання усних джерел, згаданий нами вище Д. Тош зауважує: ще до появи цього методу в історичних дослідженнях він широко використовувався представниками таких наук, як антропологія та соціологія. Найбільшого розвитку усна історія саме як *методологія* історичного дослідження набула у вивченні соціальних аспектів недавнього історичного минулого, а також історії неписемних суспільств¹⁹. На думку Д. Тоша, практична робота у галузі усної історії та використання усної традиції пов'язана швидше з реконструктивним, аніж інтерпретаційним аспектом наукового дослідження, через що знаходиться далеко від узагальнюючого теоретичного характеру тієї ж соціології або антропології. Відтак він наголошує на тому, що усна історія виступає не як нова *галузь* історичної науки, а як нова *методика*, що є способом залучення для аналізу нової категорії джерел, поряд з письмовими джерелами і матеріальними об'єктами²⁰.

Отже, сьогодні завдяки існуючим тенденціям у західній історіографії та їх проникненню у вітчизняну гуманітарну сферу ми отримали до рук інструментарій, що зветься *усною історією*. Науковий доробок західних дослідників дозволяє говорити про потужний потенціал усної історичних студій і визначати усну історію як окремий напрямок історичної науки, що має зайняти своє окреме повноцінне місце у системі історико-гуманітарних студій.

На завершення дозволимо собі торкнутися окремих аспектів історії розвитку даного напрямку в Україні. Попри те, що про усну історію як про складову у системі наукових досліджень голосно було заявлено ще наприкінці 1940-х рр. минулого століття, у вітчизняній історичній науці її розвиток розпочався зовсім нещодавно. Маючи відповідні традиції у практиці звернення до джерел усного походження, про що свідчать роботи М. Куліша, М. Максимовича, Д. Яворницького та багатьох інших, вітчизняна історіографія мала усі підстави відповідного наукового еволюціонування у цій сфері. Проте, зі встановленням радянської влади та утвердженням іншої, більш жорсткої політичної доктрини відбувся злам існуючої історіографічної парадигми. Всупереч декларованим конституційним цінностям сталінської доби та на підтвердження міфу про єдиний радянський народ означені зміни унеможливили розвиток національної самоідентичності. Відтак, припинилася діяльність плеяди вітчизняних істориків та етнографів, що забезпечували функціонування краєзнавчих та народознавчих студій. У період 1930-х рр. відбулося знищення значної, ба навіть критичної, маси представників наукових та творчих кіл (науковців, письменників), що уособлювали собою вітчизняну науку і чия громадянська позиція не співпадала з політичною доктриною більшовизму. Важко навіть навести відповідний приклад з історії розвитку світової історичної думки, аби співвіднести його з масштабами тієї трагедії, яка спіткала вітчизняну наукову та творчу еліту в цей період.

Як наслідок, сьогодні ми маємо ситуацію втрати природної еволюції історичної думки, розриву її прямого зв'язку з попереднім доробком вітчизняних вчених. За твердженням О. Удода, у період з 1930-х по 1990-ті рр. у вітчизняній історичній науці утвердився принцип т. з. «економічного монізму», тобто однобокого висвітлення історичного минулого різних економічних формацій. Багато у чому означена схема перекочувала в сучасну пострадянську історіографію. Обірваними виявилися зв'язки з традиційно притаманною вітчизняному історіописанню практикою звернення до джерел усного походження²¹.

Перші сучасні студії з усної історії в Україні були представлені двома масштабними науковими проектами, що були реалізовані за сприяння зарубіжних дослідників та представників української діаспори. По-перше, це науково-дослідницький проект «Образи сили духу: Жива історія підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946–1989 рр.», що був ініційований та реалізовувався представниками Інституту історії Церкви Українського Католицького університету і стосувався проблеми вивчення долі кліру та вірних Української греко-католицької церкви під час гонінь радянської влади. Цей проект був започаткований у 1992 р.²². По-друге, це проект «Центру досліджень усної історії та культури», створеного у 1993 р. в м. Києві. Результатом проекту стало видання книги «Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920–1930-х рр.» американського дослідника Вільяма Нолла. У цей же період, у 1994 році, у Львові відбулася конференція «Методологія та методи усної історії — життєві оповіді в соціологічних дослідженнях», яка ознаменувала офіційний початок появи усної історії в Україні.

Найбільш широкого використання усні джерела в Україні набули у зв'язку з висвітленням теми голодомору 1932–1933 рр. Одним з перших дослідників, хто широкого використав спогади очевидців, став американський вчений Джеймс Мейс²³. Очевидно, що вітчизняні науковці також зверталися до цієї методики. У середині 1990-х рр. ними були зібрані, впорядковані та опубліковані значні масиви інформації у вигляді записаних спогадів (розповідей та інтерв'ю) очевидців трагедії. Однак, методика збору (запису) та наукового опрацювання даних джерел виявилась значною мірою недосконалою у порівнянні зі зразками подібних досліджень закордонних колег.

Суспільний та науковий інтерес до використання усних джерел спонукав українських дослідників до запозичення відповідного досвіду роботи у цій сфері. До останнього часу застосування усних свідчень місцевими науковцями відбувалося майже виключно при здійсненні досліджень етнографічно-краєзнавчого характеру. Існуючі у вітчизняній історіографії традиції запису та використання усних джерел окреслили сферу їхніх наукових зацікавлень, куди не потрапили сюжети соціальної історії, повсякденного життя, в той час як закордонні дослідники протягом кількох десятиліть активно досліджували ці питання. Внаслідок домінування марксистсько-ленінської доктрини у висвітленні історичного минулого, а також наявної цензури, виключеними з поля зору вітчизняних науковців виявилися проблеми, пов'язані з антропологічним виміром історичних досліджень. Людина як індивід в історії розглядалася лише на прикладі визначних постатей, пересічні ж громадяни, як правило, не потрапляли в об'єкти історика.

На сьогодні ця тенденція поступилася місцем спробам наукового осмислення минулого на прикладі долі простої людини як представника цілого суспільства. Цікавість для сучасного історика становлять окремі категорії громадян (остарбайтери, військовополонені, діти війни, свідки та учасники конкретних історичних подій), їхня суспільна і соціальна позиція, умови життя, психологічний стан. Для вивчення цих питань усна історія виглядає як одна з найбільш корисних методологій, адже застосовується для отримання необхідного емпіричного матеріалу, який можна здобути переважно лише шляхом усного опитування. У поєднанні з традиційними методами досліджень зазначена практика здатна розкрити важливі й необхідні аспекти, що використовуються істориком для реконструювання та оцінки тих чи інших історичних подій, явищ тощо.

Останнім часом в Україні вдалося об'єднати зусилля когорти науковців, які усвідомлюють перспективу розвитку усної історії й активно працюють у зазначеній сфері. За період з 2006 по 2010 р. відбулася низка наукових зібрань з проблематики усної історії, її теоретичних та практичних засад. Окрім цього, за вказаний період реалізовано низку науково-дослідницьких проєктів, в основу яких лягла робота з усними джерелами. У вітчизняному науковому просторі було здійснено перші кроки, що дозволяють говорити про початок процесу інституціалізації даного напрямку. Очевидним фактом, що засвідчив розвиток усної історії в Україні, стало створення Української асоціації усної історії (УАУІ), представництво якої існує на базі Харківського Національного університету В. Н. Каразіна та Східного інституту українознавства ім. Ковальських. Асоціація була заснована під час міжнародної наукової конференції «Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень» у м. Харкові 27–28 жовтня 2006 р.²⁴ Крім того, з'явилися й діють (хоч іще нечисленні) спеціалізовані осередки, де було розпочато роботу з теорії та практики усної історії. Тут варто назвати «Інститут усної історії степової України», створений на базі Запорізького національного університету, Навчально-науковий Центр усної історії кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»²⁵. Окрім них активна робота у цій галузі проводиться в окремих навчальних закладах. Зокрема, у згаданому вище Інституті історії церкви Українського католицького університету доступним до вивчення є спецкурс «Жива історія підпілля УГКЦ», що передбачає оволодіння методикою усноісторичного дослідження. На кафедрі історії Києво-Могилянської академії впроваджено відповідний спецкурс «Методи дослідження новітньої історії», один з компонентів якого має назву «Методика усної історії». На державному рівні ініціативи, що серед іншого підтримують також розвиток усної історії в Україні, реалізовані у вигляді створення Українського інституту національної пам'яті.

На сьогодні в нашій країні вже відбулася низка наукових проєктів та зібрань з усноісторичної тематики²⁶. Вийшли друком збірки публікацій та окремі методичні рекомендації, де акумульовано досвід роботи сучасних вітчизняних науковців в сфері усної історії, публікуються усні нарративи, на часі створення окремих теоретичних праць. Отже, розвиток усної історії в Україні спонукає до подальших ґрунтовних досліджень, осмислення та реалізації на практиці можливостей цього напрямку.

Виступаючи одночасно як методологія і окрема дисципліна, усна історія забезпечила міжпредметний зв'язок між багатьма науковими напрямками. З'ясування місця, ролі та значення усної історії у системі інших гуманітарних дисциплін на сучасному етапі є важливим завданням для дослідників, що професійно займаються усноісторичними дослідженнями. Проте, вся очевидність того, що інтерпретація усного нарративу давно виступає засобом самореалізації численних наукових напрямків, дає поле для аналізу та подальшого усвідомлення значення усних історій як повноцінного емпіричного матеріалу, а усної історії як міждисциплінарної галузі знань.

¹ Берг М. П. Устная история в Соединенных Штатах//Новая и новейшая история. № 6. 1976. С. 150.

² Там само. С. 213.

³ Див.: Портелли А. Особенности устной истории//Хрестоматия по устной истории/Пер., сост. введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой. СПб., 2003. С. 32, прим. 1.; Томпсон П. Голос прошлого. Устная история/Пер. с англ. М., 2003. С. 88, прим. 1.

⁴ Урсу Д. П. Методологические проблемы устной истории//Источниковедение отечественной истории. М., 1989. С. 3–32. С. 3.

⁵ Там само. С. 5.

⁶ Там само. С. 4.

⁷ Там само. С. 5.

⁸ Яковенко Н. Вступ до історії. К., 2007. С. 247.

⁹ Удод О. А. Історія: осягнення духовності. К., 2001. С. 36.

¹⁰ Детальніше про взаємозв'язок усної історії та соціології див: Мусяєздов О. Соціологічна проблематика в дослідженнях усної історії//Схід/Захід: іст.-культ. зб. 2008. Вип. 11–12: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень. С. 83–90.

¹¹ Зокрема, багато про це пише П. Томпсон: Томпсон П. Голос прошлого. Устная история/Пер. с англ. М., 2003.

¹² Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка/Пер. с англ. М., 2000. С. 262.

¹³ Мякотин В. Генеральное следствие о маенностях Переяславского полка (1729–1731) Харьков, 1896. С. 1.

¹⁴ Див.: Сурева Н. Правила видання джерел усної історії (проєкт). Запоріжжя, 2005.

¹⁵ Павленко Ю. Історія в калейдоскопі сучасних інтерпретацій//Нові перспективи історіописання/За ред. П. Берка; пер. з англ. К., 2004. С. 371.

¹⁶ Там само. С. 373.

¹⁷ Козлова Н. Советские люди. Сцены из истории. М., 2005.

¹⁸ Устная история и биография: женский взгляд/Ред. и сост. Мещеркина Е. Ю. М., 2004.

¹⁹ Тош Д. Вказ. праця. С. 264.

²⁰ Тош Д. Вказ. праця. С. 283–284.

²¹ Детальніше див.: Удод О. А. Історія в дзеркалі аксіології: Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920–1930-х роках. К., 2000. С. 8–10.

²² Детальніше про проект див.: <http://www.ichistory.org/ukrsite/pages/projects1.html>

²³ *Великий голод в Україні 1932–1933 років. У 4 тт./Ред. С. В. Кульчицький, упор. Джеймс Мейс. К., 2008.*

²⁴ Детальніше див.: *Створення української асоціації усної історії/Україна модерна. 2007. Ч. 11. 2007. С. 261–263; Пастушенко Т. В. До створення Української асоціації усної історії //Український історичний журнал. 2007. № 3. С. 230–235; Грінченко Г. Міжнародна конференція «Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень» та створення Української асоціації усної історії/Схід/Захід: іст.-культ. зб. 2008. Вип. 9–10: Patria. 2008. С. 413–415.*

²⁵ У 2009/2010 навчальному році для студентів філологічного відділення запроваджено спецкурс «Усна історія у системі історико-філологічних наук».

²⁶ За період з 2006 по 2010 р. зібрання, присвячені проблемам усної історії, відбулися у Переяславі-Хмельницькому, Львові, Харкові, Запоріжжі, Києві. Загалом, враховуючи навчально-методичні семінари для робочих груп, їх кількість становить близько десяти.

Taras NAHAYKO

ORAL HISTORY: INTERDISCIPLINARY DIALOGUE OF HUMANITIES

For traditional historians, oral sources for a long time have been seen as secondary sources. It is only recently such stereotypes began giving way to a more balanced understanding of what kinds of data can be used for valid historical research. As a result, we begin to register the new turn in the study of history in Ukraine based on the whole specter of methodologies and sources, some being borrowed from other social sciences, such as sociology, ethnology, journalism, and psychology. Using oral history scholarship as an example, the author offers an analysis of the interdisciplinarity in contemporary Ukrainian historical sciences. The focus is given to the role and importance of oral sources in humanities and social sciences and the discussion touches upon the question of recent developments in oral historical scholarship in Ukraine.

Проблема пам'яті в дослідженнях історика

Оксана КІСЬ

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ ТА ІСТОРИЧНА ТРАВМА: ТЕОРЕТИЧНІ РЕФЛЕКСІЇ НА ТЛІ ЖІНОЧИХ СПОГАДІВ ПРО ГОЛОДОМОР

Останні два десятиліття позначені по всьому світу справжнім «бумом пам'яті» та розквітом так званої «індустрії пам'яті», як в науковому, так і в суспільному житті. Явище, яке П'єр Нора називає «всесвітнім тріумфом пам'яті» чи навіть «меморіальною епохою», є справді глобальним та потужним і впливає на практично всі сфери суспільного життя. Аналізуючи витоки цього феномена, Нора, серед інших, вказує на вирішальну роль всесвітньої деколонізації та відповідної «демократизації історії»¹. Учений вважає, що визволені внаслідок потужних емансипаційних рухів останньої третини ХХ ст. групи (в тому числі, нації) прагнуть нині віднайти та відстояти власну візію минулого, що є необхідною передумовою утвердження їхньої ідентичності. На тлі дискредитованості історії як об'єкта маніпуляцій та інструмента політичної пропаганди, колективна пам'ять — як спосіб демократичного та протестного живого пізнання минулого — набула особливого значення.

Розмірковуючи над причинами всесвітнього інтересу до колективної пам'яті, Девід Блайт стверджує, що першорядним фактором тут слід вважати безпрецедентні криваві трагедії ХХ століття (насамперед війни та геноциди), які змушують нас рахуватися зіх незчисленними жертвами та свідками, чії історії мають бути відомі. «Як ніколи раніше, — пише учений, — свідок чи жертва великого злочину є новим та визначальним рушієм пам'яті — і у правовому, і в моральному смислі»². Саме через оті криваві трагедії минулого століття нації та держави усього світу докладають нині зусиль, аби «вигіяти, вшанувати, розсудити чи принаймні зрозуміти та пояснити травматичне минуле. Невимовні рубці, що zostалися на окремих людях та цілих суспільствах, очікують на оприлюднення, свідчення та справедливості»³. Для постколоніального і посттоталітарного українського суспільства, яке досвічило не одну історичну травму протягом останнього століття, проблема пошуку прийняттого способу пізнання, осмислення, представлення та сприйняття свого історичного досвіду особливо гостро постала у часи незалежності. Незліченні спогади та свідчення вцілілих жертв Голодомору, що в останні роки стрімко